

Conclusion *Recent events in Ukraine that led to the loss of territories, military operations are conducted, show that the state shaking deep socio-economic and political problems. The critical state of the economy and politics does not resolve the problem of employment and fight unemployment. Without deep reforms in all spheres of economic and social life can not hope for positive changes in the life of the state and every Ukrainian.*

Keywords: *employment; effective employment; unemployment; workforce; workplace; labor market; social conflicts; collective agreement.*

*Одержано редакцією 15.01.2016
Прийнято до публікації 19.01.2016*

УДК 330.3

ДЕНИСЕНКО Вікторія Олександрівна,
ст. викладач кафедри економічної теорії,
інноватики та міжнародної економіки,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького, Україна
vikaonline@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СЕРЕДЬОГО КЛАСУ В УКРАЇНІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Анотація. *Визначено сутність поняття «середній клас». Встановлено критерії, відповідно до яких можна проводити оцінку масштабів середнього класу в регіоні. Надано соціально-економічні характеристики представників середнього класу. Проаналізовано становлення малого та середнього підприємництва. Досліджено диференціацію доходів за регіонами.*

Ключові слова: *стратифікація; економічні та неекономічні фактори формування середнього класу; рівень доходу; рівень освіти; суб'єкти малого та середнього підприємництва.*

Постановка проблеми. Виходячи з того, що одним з базових процесів трансформаційної економіки є формування так званого середнього класу, передбачалося, що економічні реформи ХХІ ст. призведуть до масштабного його збільшення. У розвинених країнах питома вага середнього класу становить 55 – 60% населення, що безпосередньо впливає на розвиток регіонів. Відтворення середнього класу є головною умовою розвитку сучасної України. Специфіка українського суспільства з яскраво вираженою стратифікацією регіонів актуалізує питання формування кількісного і якісного складу його регіональних сегментів. Мова йде про зміну кількості та питомої ваги представників середнього класу в суспільстві. Хоча в Україні середній клас ще не досяг тих величин, які є в розвинутих країнах, та все ж з'явилися соціальні групи населення, котрі виступають базою формування середнього класу, володіючи певними характеристиками. Регіональні особливості стають найважливішим фактором зміни соціально-економічної структури України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування середнього класу в цілому вважаються розробленими сучасною економічною наукою, що відображено в численних працях як зарубіжних, так і вітчизняних економістів. Необхідно, перш за все, виділити роботи таких вчених, як М. Вебер, Г. Гегель, Дж. Гелбрейт, К. Маркс, А. Маршалл, П. Сорокін, В. Петті, а також таких вітчизняних економістів, як Л. Антошкіна, В. Васильченко, Е. Лібанова, А. Саввов, Т. Тресвятська та ін. В їх роботах в основному увага приділяється вибору критеріїв

віднесення до середнього класу, серед яких одні автори враховують лише відношення до засобів виробництва, інші – лише роль в суспільній організації праці, розмір отриманого доходу або ж інші характерні риси такі як рівень освіти і кваліфікації, професійно-кваліфікаційний статус, професійна етика, спосіб життя і навіть самоідентифікація.

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як бачимо, при певній розробленості проблеми сучасною економічною наукою, багато її аспектів залишаються дослідженими недостатньо. Зокрема потребує дослідження вивчення регіональних проблем розвитку середнього класу.

Метою статті є аналіз особливостей формування середнього класу в регіонах України.

Викладення основного матеріалу дослідження. Для того, щоб розглянути особливості формування середнього класу, потрібно передусім уточнити зміст категорії «середній клас» та виділити критерії визначення класової належності. Поняття середній клас, існуючи більше 100 років, змінювалося в залежності від соціально-економічного життя суспільства. На даний момент при наявних розбіжностях вчені все-таки вважають, що основою для визначення належності індивіда до того чи іншого класу служить його економічний статус. При цьому вважається, що сучасний середній клас складають перш за все інноватори, які виступають за соціально-економічну динаміку [1, с.307].

Загальновизнано, що середній клас є гарантом соціальної і політичної стабільності, законодавцем норм соціально-економічної та культурної поведінки. Представників середнього класу характеризує незалежність і критичність мислення, що сприяють розвитку громадянського суспільства та ефективності державного управління [2, с.57]. Таким чином, ми вважаємо, що поняття “середній клас” можна визначити як умовну назву для окремих груп людей, які реалізують свій інтелектуальний, трудовий та інші види капіталу, забезпечують індивідуальне розширене відтворення, при цьому являються соціальним чинником нової якості економічного зростання, а також основою громадянського суспільства.

Поняття «середній клас» включає в себе широкий діапазон критеріїв, що охоплює не тільки матеріальну, а й політичну, культурну, соціальну сфери життя суспільства. При цьому відсутні чіткі критерії даного поняття. Звідси виникає дискусія про те, хто ж є дійсним представником середнього класу. Російські дослідники середнього класу вважають, що середній клас в трансформаційній економіці характеризується набором ознак, таких як: наявність (відсутність) вищої освіти; наявність (відсутність) постійної зайнятості; характер праці (фізична/нефізична); наявність (відсутність) управлінських позицій [3, с.31]. Розглядаючи середній клас з позицій вищевказаних критеріїв, можна говорити про виділення в рамках середнього класу «нового» середнього класу. За міжнародними стандартами до «нового» середнього класу входять переважно особи з високою професійно-освітньою підготовкою, яка гарантує високий попит на їхню робочу силу на ринку праці.

У Західній Європі основним критерієм належності до середнього класу є наявність заощаджень, в Америці – наявність боргів, адже в США краще розвинута кредитна система. В Україні, звичайно, ще досі ні один із названих критеріїв не працює на повну потужність, а знаходиться на початковому етапі. Тому що кожна країна розвивається за своїм сценарієм, і сутність категорії “середній клас” пов’язується з різними ознаками.

Проте слід чітко розмежувати економічні і неекономічні фактори формування середнього класу. Нерідко вчені до економічних факторів зараховують лише володіння/неволодіння засобами виробництва, ігноруючи при цьому місце в системі суспільної організації виробництва, рівень витрат на споживання, професійно-кваліфікаційний рівень працівників, розмір отримуваних доходів та їх форми. Щодо них

похідними є такі критерії, як спосіб життя (манери, звички, етикет), культурний, релігійний, статевий, віковий та інші [4].

На нашу думку, найбільш доречним у даному випадку було б використання критеріального принципу, який є досить простим, доступним у застосуванні і найпоширенішим. Критеріальний принцип дозволяє виділяти середній клас на підставі певної системи критеріїв, характеристик цієї групи населення. Проаналізувавши всю сукупність критеріїв, що застосовуються для визначення середнього класу, ми вважаємо, що найприйнятнішими для стратифікації сучасного суспільства є розмір та спосіб отриманого доходу, котрий можна доповнити рівнем освіти, а також відношенням до засобів виробництва. Причому бажано щоб здобутий рівень освіти забезпечував доходи котрі відповідають критеріям середнього класу.

На нашу думку, серед системоутворюючих характеристик середнього класу найбільш помітною і продуктивною є володіння власністю. Поява приватної власності вже сьогодні “матеріалізується” у формуванні так званого середнього класу суспільства. В Україні вперше на державному рівні про середній клас говорилося у Посланні Президента України Л. Кучми до Верховної Ради України (2000 р.). На думку Л. Кучми збільшення прошарку приватних власників, стимулювання людей до володіння приватною власністю і її ефективний захист – один із принципових пріоритетів політики формування середнього класу [5, с.4]. Таким чином підприємці, власники малого та середнього бізнесу, історично були основою середнього класу, і саме цей прошарок суспільства забезпечував виконання стабілізаційних функцій суспільства.

Оскільки українська статистика не містить інформації щодо формування середнього класу за власністю, то ми вважаємо можливим одержати її опосередковано через аналіз становлення і розвитку малого та середнього підприємництва.

Одним з основних показників, що характеризують процес розвитку середнього класу через володіння власністю є динаміка зміни кількості діючих суб’єктів малого та середнього підприємництва. Саме чисельність суб’єктів МСП визначає прошарок потенційних представників середнього класу. Згідно зі статистичними даними [6, с.31; 7, с. 45], ми можемо визначити, що за період з 2000 по 2015 р. в Україні підприємницька діяльність, здійснювана на основі приватної власності, набула суттєвого розвитку, що підтверджує зацікавленість суспільства у розвитку підприємництва, як основи формування середнього класу. Але починаючи з 2008 р. відбуваються стрибкоподібні зміни темпів приросту суб’єктів МСП. Причиною даних змін можна вважати сукупність різних факторів, найочевиднішим з яких є той факт, що розпочалася світова фінансова криза.

Зокрема з 2008 р. в Україні спостерігається зменшення кількості малих підприємств на 5,77% порівняно з 2007 р. Кількісне зростання в 2009 р. пояснюється розширенням критеріїв визначення малих підприємств (Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності» від 18.09.2008 № 523-VI встановлено нові критерії для віднесення підприємств до категорії малих, середніх та великих) [7, с.48]. Результати діяльності МСП в 2013 р. дозволяють констатувати відновлення докризових позицій. Проте вже в 2015 р. в результаті ведення бойових дій на Сході України та на тлі політичної кризи кількість суб’єктів МСП, порівняно з 2013 р., зменшилась на 20%.

Слід зазначити, що особливістю середнього класу в Україні є те, що має місце значна диференціація його розвитку в регіональному розрізі, що дає можливість говорити про різні умови для формування основи середнього класу в регіонах. Зокрема в Україні різко виділяються регіони з незначною кількістю малих підприємств: Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Кіровоградська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Херсонська, Черкаська, Чернівецька та Чернігівська

області. Більше половини малих підприємств зосереджено в п'яти регіонах: місто Київ (24,58%) та Донецька (7,22%) (до 2014 р.), Дніпропетровська (6,47%), Львівська (6,16%) та Харківська (7,25%) області. Але і в них у зв'язку з фінансово-економічною нестабільністю в державі, спостерігаються стрибкоподібні зміни, що свідчить про нестійкі умови для розвитку середнього класу [7, с.56].

Якщо проаналізувати такий показник як кількість малих підприємств на 1000 осіб наявного населення, то ми побачимо, що Україна, Білорусія та Російська Федерація за даним показником значно відстають не тільки від розвинених країн, але й від інших країн з трансформаційною економікою (рис. 1).

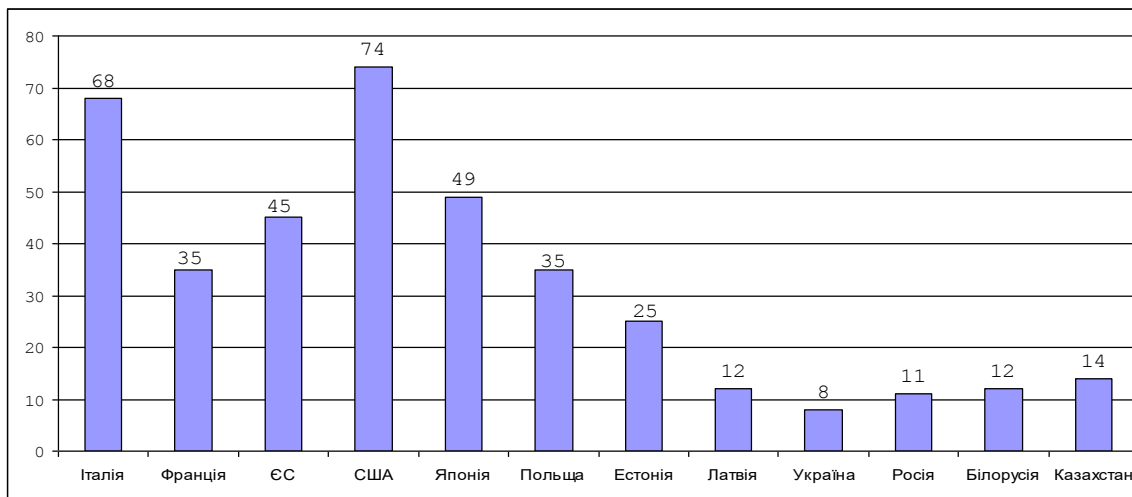

Рис. 1. Кількість малих підприємств на тисячу населення в деяких країнах світу, 2014 р. [9]

Як видно із статистичних даних, за кількісними оцінками розвиток сектору МСБ України, Білорусі та Російської Федерації не відповідає європейським показникам: кількість малих підприємств на тисячу населення в 2014 р. склала 8, 11 та 12 одиниць (у порівнянні: в Італії – 68, Великій Британії – 46, Польщі – 35, Естонії – 25, Казахстані – 14). Тенденції регіонального розвитку малих підприємств в Україні також характеризуються значною нерівномірністю [7, 89]. Так, в 2014 р. в м. Києві на 1 тис. наявного населення припадає 26,7 підприємств, в Одеській області – 8 підприємств. Найнижчий показник кількості малих підприємств у розрахунку на 1 тис. наявного населення протягом останніх років мають Рівненська та Тернопільська (4,6 та 4,9 підприємства) області. Щоб досягти показників країн ЄС, за умови збереження нинішніх темпів приросту малих підприємств, Україні потрібно – 24 роки, Білорусі – 18 років, Казахстану – 14 років, Росії – 26 років. А це означає, що суспільство даних країн ще довго не матиме потужного середнього класу. Причиною повільного зростання чисельності цього елемента середнього класу, ми вважаємо неусвідомлюваність більшістю чиновників значення підприємців як представників середнього класу.

Проте не можна однозначно стверджувати, що ці підприємці за доходним статусом відповідають критеріям середнього класу. Це пов'язано з тим, що в офіційній статистиці відсутні такі дані. Незважаючи на наявні позитивні тенденції щодо формування середнього класу за місцем у системі відносин власності, зроблений нами аналіз свідчить про те, що створення нових малих бізнесових структур не викликало суттєвих зрушень у зростанні чисельності середнього класу. Тому слід не лише законодавчо прописати, а й практично забезпечити умови для зміцнення та зростання чисельності малого підприємництва.

Як вже зазначалось, критерієм належності до середнього класу є також певний рівень доходу. Ця характеристика часто виступає індикатором структурних змін, що відбуваються в економічному розвитку регіонів. Всесвітній банк виробив загальносвітовий критерій віднесення до середнього класу й упорядкував тим самим внутрішньокраїнну стратифікацію. Відповідно до його критеріїв до середнього класу відносяться групи населення, у яких дохід на кожного члена родини становить від 3470 до 8000 доларів США на місяць. Подібні цифри можуть бути застосовані лише до самих багатих країн (США, Японії, Швейцарії, Великобританії). В постсоціалістичних країнах до середнього класу відносять ті групи населення, в яких на кожного члена сім'ї припадає 300-400 доларів у місяць, що відповідає критеріям, прийнятим для бідних країн [10].

За свідченнями американських соціологів, «поняття середнього класу у США, як правило, об'єднує достатньо різнорідних громадян, доходи яких складають від 15 до 50 тис. доларів на рік.» [11, с.97]. Вже з самого розкиду цифр видно, наскільки широкою повинна бути ця частка населення.

Оскільки більшість представників середнього класу мають статус найманих працівників, то їх головним джерелом грошових надходжень став дохід за основним місцем роботи. Особливістю є те, що в Україні істотною є диференціація доходів за регіонами. Це говорить про те, що в різних областях України різні умови для формування середнього класу. Найбільший розмір заробітної плати у Києві – 334 долари у місяць, та Донецькій обл. – 244 долари у місяць, найменший – у Тернопільській області – 135 доларів. Низький рівень доходів посилюється диференціацією доходів, фіскальним навантаженням на доходи, поширенням непрямих податків [12]. Характер диференціації доходів населення в регіонах України відрізняється від диференціації доходів у розвинених країнах. Він не відображає стимулюючу роль, скоріше він відображає результат первинного накопичення капіталу та подальшого його перерозподілу. Основною причиною цього стали перерозподільчі процеси, що склалися в умовах трансформації відносин власності. Важливими інструментами перерозподілу доходів стали приватизація, тінізація та інфляція.

Також за міжнародними стандартами до середнього класу входять переважно особи з високою професійно-освітньою підготовкою, яка гарантує високий попит на їх робочу силу на ринку праці. В Україні у всіх обстежених регіонах в середньому класі переважають жителі з вищою освітою. Проте особливістю є те, що в результаті реформування відносин власності спостерігається різка «статусна несумісність». Яскравим прикладом статусної несумісності слугує положення представників середнього класу за критерієм наявності вищої освіти, коли остання не гарантує отримання відповідного рівня доходу.

Так в Україні в 2015 році вищу освіту (усіх рівнів) мають більше половини від облікової кількості штатних працівників (у тому числі понад 25% становлять особи з базовою і неповною вищою освітою; 26% – з повною вищою). Частка осіб з повною вищою освітою у складі штатних працівників підприємств і організацій характеризується порівняно більшою регіональною варіацією (вона коливається по областях країни від 20% у Житомирській до 33% – на Харківщині і сягає близько 37% у м. Києві, при цьому питома вага працівників із базовою і неповною вищою освітою найнижча у м. Києві та Київській області (21,3% та 23,2% відповідно), а найвища на Донеччині – 29% [12].

Провівши кореляційно-регресійний аналіз ми з'ясували, що між показником середньомісячної заробітної плати по регіонах України в 2015 році та рівнем освіти є позитивний зв'язок, хоча і не тісний. Це свідчить про те, що у всіх регіонах України дуже часто кваліфікація та освіта не забезпечують працюючим такого рівня доходів, який дозволяв би відносити їх до середнього класу. Саме неузгодженість між професійно-кваліфікаційним і соціокультурним рівнем, з одного боку, та доходами – з іншого, спричинює те, що з кожним роком Україну залишає найактивніша частина населення, яка

працевлаштовується в інших країнах, де рівень їхньої освіти та активності дозволяє отримати якісніше життя. На нашу думку це пов'язано з тим, що в країнах з трансформаційною економікою зруйнувалася традиційна схема формування і розвитку середнього класу: «освіта – професія – доход».

Висновки та перспективи подальших розвідок. На основі вищевикладеного можна зробити висновок, що неоднорідність середнього класу залежить від чинників соціального характеру в поєднанні з економіко-політичними факторами, а також від особливостей конкретної території. Формування середнього класу безпосередньо пов'язане з державною політикою, яка має бути спрямована на результативний розвиток середнього класу і оптимізацію рівня доходів населення, його соціального статусу, професійної та освітньої структури, а також на практичне забезпечення умов для зміцнення та зростання чисельності суб'єктів малого та середнього підприємництва.

Список використаної літератури

1. Шкаратан О.И. Социально-экономическое неравенство и его воспроизводство в современной России / О.И. Шкаратан. – М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2009. – С. 307-308.
2. Симонян Р.Х. Средний класс: социальный мираж или реальность? / Р.Х. Симонян // Социологические исследования. – 2009. – №1. – С. 55-61.
3. Средние классы в России: экономические и социальные стратегии / Е. М. Аврамова и др.; [под ред. Т. Малевой]; Моск. Центр Карнеги. – М.: Гендальф, 2003. – 506 с.
4. Економічна енциклопедія: [в 3 т.] – Т. 3 / С.В. Мочерний (відп.ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.
5. Кучма Л.Д. Жити за законами держави. Заключне слово на засіданні Ради регіонів 10 березня 1998 року / Л.Д. Кучма // Урядовий кур'єр. – 1998. – 14 березня. – № 50-51. – С. 4.
6. Статистичний щорічник України за 2001 рік / За ред. Осауленка О.Г. – К.: ТОВ Видавництво «Техніка», 2002. – 559 с.
7. Діяльність суб'єктів господарювання: Стат. зб. / за ред. Жука І.М. – К., 2016. – 445 с.
8. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва: Статистичний збірник / за ред. М. С. Кузнецової. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2016. – 498 с.
9. База данных [Електронний ресурс] / Межгосударственный статистический комитет содружества независимых государств. – Режим доступа: <http://www.cisstat.org/0base/index.htm>
10. OECD Revenue Statistics. Центральне джерело статистичних даних [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nationmaster.com>
11. Kirsner I.M. Perception, opportunity and profit: studies in the theory of entrepreneurship / Kirsner I.M. – Chicago, 1979. – 115 p.
12. Статистична інформація. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

References

1. Shkaratan, O.I. (2009). *Socioeconomic inequality and its reproduction in modern Russia*. Moscow.: JSC "Olma Media Group (in Russ.)
2. Simonian, A.D. (2009). Middle class: social mirage or reality? *Sotsyolohycheskye yssledovanyya (Sociological studies)*, 55-61 (in Russ.)
3. Abraham, E.M., Maleva, T.M. et al. (2003). In T.M. Maleva (Ed.). *Middle Classes in Russia: Economic and Social Strategies*. Moscow: Gendalf (in Russ.)
4. *Economic Encyclopedia: [in 3 vol.]* (2002) – Vol. 3. In S.V. Mocherny (Ed.) at all. – K. Publishing Center "Academy" (in Ukr.)
5. Kuchma, L. D. (1998). To live by the laws of the state. The closing remarks at a meeting of Regions 10 March 1998. *Uryadovyy kur"yer (Governmental Courier)*, 4. (in Ukr.)
6. *Statistical Annual of Ukraine for 2001* (2002). In O. G. Osaulenko (Ed.). Kyiv: Trade (in Ukr.)
7. *The activity of economic entities: Statistical Collection* (2016). In I.M. Zhuk (Ed.). Kyiv (in Ukr.)
8. *The activities of large, medium, small and micro enterprises: Statistical Collection*. In M.S. Kuznetsova (Ed.). LLC "Publishing" Consultant (in Ukr.)
9. Database. Interstate Statistical Committee of the Commonwealth of Independent States. Retrieved from <http://www.cisstat.org/0base/index.htm>
10. OECD Revenue Statistics. The central source of statistics. Retrieved from <http://www.nationmaster.com>
11. Kirsner, I.M. (1979). *Perception, opportunity and profit: studies in the theory of entrepreneurship*. Chicago.
12. Statistical information. The official website of the State Statistics Committee of Ukraine. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> (in Ukr.)

DENISENKO Victoria Olexandrivna,

senior lecturer in economic theory,

innovation and international economics,

The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

vikaonline@ukr.net

THE FEATURES OF FORMATION OF MIDDLE CLASS IN UKRAINE: REGIONAL ASPECT

Introduction. *Based on the fact that one of the basic processes of transformation economy is the formation of so-called middle class, it was provided that the economic reforms of the XXI century will lead to a massive increasing of middle class. In developed countries the proportion of the middle class is 55 – 60% of the population, which directly influences the development of the regions. The reproduction of the middle class is the main condition for the development of modern Ukraine. The specifics of Ukrainian society with a pronounced stratification of regions actualizes the formation of quantitative and qualitative structure of its regional segments. This is a change in the number and proportion of the representatives of middle-class in society. While in Ukraine the middle class has not yet reached those values which are in developed countries, but still there were groups of people who are the social base of the middle class, with its particular characteristics. The regional features are the most important factor in changing the socio-economic structure of Ukraine.*

Purpose. *The purpose of the article is the analysis of the features of forming the middle class in Ukraine's regions.*

Results. *It was determined that the middle class is the conventional name for some groups of people which implement their intellectual, labor and other forms of capital, provide individual expanded reproduction, and at the same time these people are social factor for a new quality of economic growth and the basis of civil society.*

The optimal criteria of belonging to the middle class, namely the amount and method you receive income, which can be supplemented by educational level and relation to the means of production were established.

It was established that the feature of the middle class in Ukraine is that there is a considerable differentiation of its development in regional breakdown, which gives opportunity to talk about different conditions for the forming the bases of the middle class in the region.

Conclusions. *It was shown that the forming of middle class is directly related with public policy, which should be aimed at effective development of middle class and optimization of income levels of population, its social status, professional and educational structure, as well as practical providing the conditions for strengthening and growth the number of subjects of small and medium enterprises.*

Keywords: *stratification; economic and non-economic factors of the middle class; income level; educational level; subjects of small and medium enterprises.*

*Одержано редакцією 12.01.2016
Прийнято до публікації 19.01.2016*